

HANNA KUUSELA

NIELAISEEKO MENNEISYYS YLIOPISTODEMOKRATIAN TULEVAISUUDEN?

Kreikkalaisessa mytologiassa titaani Kronos päätyy syömään lapsensa, koska ennustuksen mukaan yksi lapsista tulisi syöksemään hänet vallasta. Kuuluisaksi myytin on tehnyt esimerkiksi Goyan maalaus Saturnuksesta, joka hotkii ahnaasti poikaansa. Menneisyys nielee tulevaisuuden pysyäkseen vallassa.

Myytti on hiipinyt mieleeni seuratessani suomalaista yliopistopolitiikkaa ja sen viimeaikaista sokeutta. Se on kalvanut erityisesti Tampereen yliopistofuusion keskellä, yliopiston ylimpään päätöksentekoon osallistuessani ja fuusiota tutkimusryhmäni kanssa tutkiessani. Ensimmäisen kerran tulin ajatelleeksi Kronosta lukiessani vuonna 2017 kirjoitettua raporttia, jossa ruoditaan Helsingin yliopiston massairtisanomisia ja leikkauskuurin synnyttämää tyytymättömyyttä yliopistoyhteisössä.

Raportissa on paljon sellaista kriittisyyttä, johon on helppo yhtyä, mutta mitä tarkemmin sitä lukee, sitä useammin mieleen tulee Kronoksen myytti. Raportin laatijat olivat nimitäin havainneet monen yliopistolaisen kaivanneen sitä, että he saisivat yhdessä kollegoidensa kanssa päättää yliopistoa koskevista asioista ja valita omat johtajansa. Uskollisen kirjurin tavoin kirjoittajat summaavat yhteisön tunteja:

Monet akateemisen henkilöstön jäsenet kamppailevat yhä sen muutoksen kanssa, jossa yliopisto on muuttunut akateemisesti johdetusta organisaatiosta, joka perustuu vertaisten vaaleihin, organisaatioksi, jota nimitetyt johtajat keskitetysti johtavat. Monia [yliopistolaisten] reaktioita selvästikin väritti halu palata aikaan, jota jotkut pitävät demokratian kulta-aikana. (Käännös englannista omani.)

Pätkä vastaa pitkälti omia tuntojani ja halujani, mutta se onkin eräänlainen ansa. Havaintonsa jälkeen raportin laatijat luovuttavat kynänsä Kronokselle: kaipuu demokratiaan sivuutetaan toteamalla, ettei sitä kannata tavoitella, koska sitä ei ole koskaan ollutkaan. Raportoijat kirjoittavat:

Me suhtaudumme kriittisesti ajatukseen siitä, että yliopistot olivat menneisyydessä täysin demokraattisia ja allekirjoitamme näkemyksen, jonka mukaan ne olivat pääosin hierarkkisia instituutioita, joissa akateeminen senioriteetti ja miehinen etuoikeus valitsivat ja joissa nuoremmilla tieteen tekijöillä ja hallinnolla oli vain vähän sananvaltaa siihen, miten asioita hoidettiin.

Koska jotkin asiat ovat ennen olleet huonosti, ajatellaan kaiken olleen huonosti, ja siksi demokraattista päätöksentekoa ei kaivata myöskään tulevaisuudessa. Yhteisen päätöksenteon, demokratian, tilalle kirjoittajat tarjoavat muun muassa runsaampaa viestintää, yliopistoyhteisölle tarjottavia mahdollisuuksia *osallistua keskusteluihin* ja *ulkopuolisten* asiantuntijafasilitaattorien, siis konsulttien, käyttöä. Siis kaikkea muuta, kunhan vain ei demokratiaa, eikä vaaleja.

En voi olla ajattelematta, että näin toimii raporttimaailman valta: ensin todetaan, että tutkittavien joukko on nostanut esiin jonkin ongelman. Sen jälkeen opetetaan, miten ongelma on tunnistettu väärin. Yliopistolaisten demokraattinen tahto – halu päättää yhdessä – tehdään tyhjäksi toteamalla, että asiat olivat huonosti myös ennen ja samalla menneisyys nimetään ironisesti kulta-ajaksi. Titaani syö varmuuden vuoksi lastensa kaipaaman demokratian, jota ei titaanin mukaan koskaan ole ollutkaan, sillä vain näin varmistuu, etteivät demokratian lapset vie titaanin valtaa.

Yksi hälyyn hukkuva raportti sinne tai tänne, voisi kai ajatella. Vaiko sittenkin jotain muuta, jotain enemmän – suomalaisen yliopistopolitiikan vallitseva linja ja tulevaisuus? Onhan raporttia ollut laatimassa Tampereen yliopiston vuoden 2019 alussa aloittanut rehtori Mari Walls yhdessä professori Sue Scottin, professori Lesley Yellowleesin ja johtaja Arnold Boonin kanssa. Tässä kai opetus, jota Tampereelakin on viety täytäntöön, kun vaaleilla valittavien elinten kokoa, tehtäviä ja valtaa on kutistettu murto-osaan entisestä.

Raporttia lukee kuin läpikyynistynyttä kertomusta, jota johdossa oleva sukupolvi mielellään yliopistolaisille kertoo. Sanon *sukupolvi*, sillä eiväthän raportin neljä kirjoittajaa ole viesteineen yksin. Samaa kuulee nyt joka suunnasta – tai oikeastaan olemme kuulleet sitä jo parin vuosikymmenen ajan.

Esimerkiksi Aalto-yliopistoa aikoinaan hahmotellut Raimo Sailaksen johtama selvitysryhmä totesi jo vuonna 2007, että vaaleihin ja luottamushenkilöihin perustuvasta päätöksenteosta voitaisiin yliopistoissa luopua. Elinkeinoelämän keskusliitto on kaivannut raporteissaan jo pitkään keskitetympää johtoa yliopistoihin, ja myös vuonna 2009 hyväksytyyn yliopistolain perusteluissa korostettiin tarvetta vahvistaa ammattimaista johtoa yliopistodemokratian kustannuksella.

Jokin aika sitten kuulin, miten eräs kansliapäällikkö oli opettanut erään yliopiston hallitukselle, miten huonosti asiat yliopistojen ja valtion välillä olivat ennen vuoden 2009 yliopistolakia. Vastakkaisista huhuista huolimatta laki on kansliapäällikön mukaan *lisännyt* itsehallintoa yliopistoissa. Toisin kuin yliopistolaiset ovat virheellisesti käsittäneet, asiat ovat nyt paremmin, sillä muinainen elämä valtion tilivirastoina ei sekään ollut ruusuilla tanssimista.

Ja lopulta kuulinpa erään eläkeikää lähestyvän professorimmekin kannattavan yliopistodemokratiaa, kunhan se ei tarkoittaisi vaaleilla valittavia edustajia – siis sellaista järjestelmää, jonka aikakaudella hän on itse oman uransa tehnyt ja asemansa saavuttanut.

Vaaleista on ilmeisesti tullut näiden ihmisten elinaikana jotain likaista ja epätoivottavaa. En aivan ymmärrä miksi, mutta näin se ilmeisesti on: pahinta ovat vaalit ja yhteisöltä saatavaan luottamukseen perustuva johtaminen.

Kertokaa se heille, jotka eivät ole koskaan saaneet vapaissa vaaleissa äänestää.

Lopulta eräs yliopistomme johtoryhmän jäsen totesi minulle, että joskus asiat on vain paras jättää maton alle, jotta pääsemme eteenpäin. Hän viittasi Tampereen fuusion synnyttämiin erimielisyyksiin, jotka ovat koskeneet nimenomaan demokratian kutistamista uudessa yliopistossamme. Yritin ehdottaa, että syviä erimielisyyksiä olisi tärkeä työstää kompromissihengessä, koska muuten niillä on tapana palata vainoamaan. Hän oli toista mieltä ja kai ajattelee, että menneisyydestä opitaan parhaiten unohtamalla se. Aivan kuin Kronos kuiskaisi: ennen oli huonosti, nyt on paremmin, älkää siis halutko sitä, minkä olette menettäneet.

Mitä ajatella kaikesta tästä? Mitä ajatella siitä, että joukko demokraattisten yliopistojen kasvatteja kertoo seuraavalle sukupolvelle, ettei heidän nauttimaansa järjestelmää enää tarvita? Mytologiassa Kronos esitettiin yltäkylläisen kulta-ajan hallitsijana, joka kastroi oman isänsä ja söi oman lapsensa – ehkäpä sellaisena hallitsijana, jota edeltävänä aikana kaikki oli huonosti ja jonka jälkeen on vain alamäkeä.

On selvää, että yliopistodemokratiaan on sisältynyt paljon erilaisia ongelmia. Niin kuin demokratiaan yleisestikin. Tai oikeammin sanottuna yliopistodemokratia on aina ollut tasapainoilua erilaisten demokratianäkemyksien ja tavoitteiden välillä. Viimeiset viisikymmentä vuotta yliopistoissa on kipuiltu eri tavoin sen kanssa, mitä demokraattinen päätöksenteko ja itsehallinto voivat tarkoittaa ja mitä niiden pitäisi tarkoittaa organisaatiossa, jonka rahoitus tulee pääosin valtiolta, mutta jonka toiminnalle itseohjautuvuus on elinehto. Yhtäällä on ollut asiantuntemusta ja senioriteettia – käytännössä professorivaltaa – puolustava näkemys demokratiasista. Toisaalla on ollut vaatimus kaikkien yliopistoyhteisön jäsenten tasavertaisesta ja laajapohjaisesta osallisuudesta päätöksentekoon. Vääntöä senioriteettivallan ja laajemman demokratiakäsityksen välillä on käyty jo vuosikymmeniä, ja väännöstä syntyneenä kompromissina yliopistoissa oli pitkään niin sanottu kolmikannan periaate: professorit, muu henkilökunta ja opiskelijat olivat kaikki – usein tasavahvasti – edustettuina päätöksenteossa. Tämä on ollut myönnytys opiskelijoilta, jotka ovat usein halunneet jokaiselle yliopistoyhteisön jäsenelle yhden äänen, mutta se on ollut myönnytys myös professoreilta, joista moni haluaisi täyden vallan senioriteettinsa perusteella.

Kahden kilpailevan demokratiakäsityksen kyljessä on kulkenut vielä kysymys siitä, mikä pitäisi olla suurimman rahoittajan – eli valtion – ja suurimpien hyötyjiensä eli yhteiskunnan, elinkeinoelämän ja työmarkkinoiden asema päätöksenteossa. Kiistelevien näkemysten keskellä ongelmia on ollut toistuvasti. Jokainen yliopistolainen tuntee tarinoita siitä, miten demokratia on kääntynyt oman alan tai paradigman suosimiseksi. Kaikki muistavat irvokkaita tapauksia, joissa tehtävään ei ole tullut valituksi pätevin tai säkenöivin vaan sopivin. Oman oppiaineen etuja on ajettu härkämäiset ja samalla upotettu naapuritieteenalaja.

Ovatko demokratian alaspäivät siis oikeassa sanoessaan, että demokratiakaipuu on väärää kaipuuta, koska sen toteuttaminen on epäonnistunut niin usein, eikä lopullista yksituumaisuutta ole koskaan löytenyt? Eikö yliopistodemokratia toimi? Onko sekin (muodikkaasti) rikki?

Voi olla, mutta uskon, että juuri tätä rikkinäisyyttä pitäisi oppia vaalimaan ja arvostamaan sen sijaan, että etsimme ratkaisua demokratian ulkopuolelta eli vahvoista johtajista. Juuri jatkuvan kannauksen ja tasapainoilun takia yliopistot ja niissä käytävät kiistat ovat arvokkaita meille 2000-luvun kansalaisille. Yliopistodemokratiasta kamppaillessamme ja sen olemusta jahdatessamme pohdimme kysymyksiä, jotka riivaavat läntisiä demokratioita yleisemminkin. Mikä on vahvan johtajuuden, lopputulosten, asiantuntijuuden ja laajapohjaiselta ryhmältä haettavan legitimitteen välinen suhde? Miten saada yhä koulutettummat ja yksilöllistyneemmät ihmiset tekemään yhdessä edistyksellisiä päätöksiä? Miten sovittaa yhteen minun ja sinun tarpeet ja intohimot ilman autoritäarisii väliintuloja?

Yliopistot ovat mitä parhaimpia modernin demokratian laboratorioita, joissa etsitään ratkaisua siihen, miten asiantuntijuus ja demokraattinen legitimitteetti yhdistetään päätöksenteossa. Miten pitää kaikki mukana, antaa yhteisön ohjata itseään ja silti hyödyntää asiantuntemusta? Ristiriidan ei pidä antaa halvaannuttaa: ennemminkin pitää aktiivisesti rakentaa hallintomalleja, joissa yhdistyvät demokratia, toimivuus ja asiantuntemus. Ja tätä yliopistoissa on perinteisesti tehty: on etsitty ja vaalittu sellaisia toimintatapoja, jotka eivät menetä oikeutustaan, vaikka kiisteleviä näkemyksiä on monta ja vaikka yhden intohimo onkin italialainen renessanssirouus ja toisen munuaishoidot.

Mutta Kronos tahtoo jotain muuta. Se tahtoo kertoa, että meidän aikamme meni ennen kuin se ehti alkaakaan.

Tampereen yliopiston hallituksen puheenjohtaja, filosofian tohtori, historioitsija, Ilkka Herlin totesi jokin aika sitten haastattelussa, että tietenkin historiasta voi oppia: ”ihmisen kokemus on aina ainutkertainen, mutta mistä muusta sitten oppisi kuin siitä kokemuksesta? Sitä pitää vain soveltaa.”

Kysymys siis olkoon: mikä on se opetus, jonka menneisyyden yliopistoista otamme ja jota haluamme soveltaa? Haluammeko oppia, etteivät asiat ennenkään olleet hyvin, eli luopukaamme tavoittelemasta mitään parempaa, vai päätämmekö oppia historiasta sen, että demokratian voi kadottaa nopeasti mutta sen uudelleenrakentaminen on pitkä, kivulias ja vaikea prosessi? Tampereen yliopistossa demokratiaa on kavennettu ensin muutamien ihmisten allekirjoittamilla valmisteluasiakirjoilla, sen jälkeen siirtymäkauden hallituksen laatimalla johtosäännöllä, ja lopulta toimivan johdon päätöksin. Muutamien ihmisten allekirjoittamilla papereilla ja muutamien läsnäolijoiden kokouksilla on kavennettu kymmenien tuhansien ihmisten vaikutusmahdollisuuksia.

Näin demokratian on ennenkin annettu hiipua juuri, kun sen luultiin voittaneen. Tästä muistuttaa yhteiskuntatieteilijä Teppo Eskelinen kirjassaan *Demokratia utopiana ja sen vastavoimat*, jossa hän kirjoittaa kansanvallan viime vuosikymmenistä. Demokratian oletettiin voittaneen lopullisesti kylmän sodan jälkeen, eikä siihen siksi enää kiinnitetty huomiota. Nyt ”[n]aiivista suhteesta demokratian voittoon ollaan liikkumassa nopeasti toiseen ääripäähän, demokratian vetäytymiseen”, hän kirjoittaa. ”Ympäri maailmaa on nähty politiikan hierarkisoitumista.” Ja juuri tästä on syytä olla huolissaan. Eskelinen kirjoittaa valtioista, mutta saman näemme pienoiskoossa Suomen yliopistoissa, joissa viimeiset kymmenen vuotta valtaa

on keskitetty ja viety pois vaaleihin perustuvalta järjestelmältä. Eskelinen kaippaa demokratian keksimistä yhä uudelleen, tuoreempaa ja aina aiempaa parempaa: demokratia itsessään ei ole muuttunut tarpeettomaksi, mutta sen rajoittamiskeinot ovat epäonnistuneet, siksi se on keksittävä aina yhä uudestaan – ei aiemman kaltaisena, vaan aiempaa kunnianhimoisempaa.

Ei riitä, että tulevaisuuden yliopistot ovat parempia kuin kansliapäälliköiden, valtiosihteerien, eläköityvien professorien tai rehtorien nuoruudessa. Niiden on oltava tulevaisuudessa parempia *kuin nyt*. Muuten menneisyys on nieლაissut tulevaisuuden.

LÄHTEET

- Aamulehti (2019). Aamulehti tapasi Ilkka Herlinin Tampereella, ja miljardööri kertoi näkemyksensä yliopiston rahoituksesta, päätöksenteosta ja Suomen tilasta – ”Pitää ottaa todella terävä asenne”. 26.1.2019.
- Eskelinen, Teppo (2019). *Demokratia utopiana ja sen vastavoimat*. Tampere: Vastapaino.
- Scott, Sue & työryhmä (Arnold Boon, Lesley Yellowlees & Professor Mari Walls) 2017. Helsinki University Change Review. Beyond the Changes: The effects of, and lessons from, the downsizing and restructuring process of 2015–2017.